

PREGOVORI O POLITIČKOJ I VOJNOJ SARADNJI FNRJ I KRALJEVINE GRČKE DO POTPISIVANJA ANKARSKOG UGOVORA

Poručnik Miljan Milkić
Vojnoistorijski institut

Period nakon završetka građanskog rata u Grčkoj obeležili su odnosi Jugoslavije i Grčke, koji su se kretali od neprijateljskih do veoma bliskih, da bi u februaru 1953. godine, zajedno sa Turskom, potpisan ugovor o saradnji.

Velika Britanija i SAD su od 1950. godine nastojale da se uspostave bolji diplomatski odnosi između Jugoslavije i Grčke. Vašington je, zbog svojih vojno-političkih interesa, uporno nastojao da približi Grčku i Jugoslaviju. U razgovoru sa Pricom, 9. marta 1950. godine, američki ambasador u Beogradu Alen je rekao da Jugoslavija verovatno ne misli da uspostavi bolje odnose sa Grčkom, ali da će joj to uskoro biti omogućeno.¹

Kada je 24. marta 1950. objavljeno formiranje desničarske vlade na čelu sa Venizelosom, američki ambasador u Beogradu Alen posetio je Popovića pred njegov odlazak za ambasadora u SAD i rekao mu da je američki zvanični stav da Jugoslavija treba da čeka političku dobru volju grčke strane.² Alen je dobro znao političku situaciju u Grčkoj. Nekoliko dana pre formiranja Venizelosove vlade, on je u Atini razgovarao sa grčkim zvaničnicima o uspostavljanju saradnje sa Jugoslavijom. Dan pre polaska za Beograd, Alen je posetio Venizelos i objasnio mu scenario za formiranje nove grčke vlade – kralj će mandat za sastav vlade dati Venizelosu, koji neće biti u mogućnosti da sastavi vladu, tako da će je sastaviti Plastiras. Venizelos će u toj novoj vladi biti ministar inostranih poslova. Jedan od glavnih ciljeva vlade biće uspostavljanje dobrih odnosa sa Jugoslavijom. Tokom boravka u Atini, Alen je razgovarao sa jugoslovenskim poslanikom Šahovićem i uputio ga na saradnju sa američkim predstavnikom.³

Nakon što je 15. aprila 1950. za predsednika grčke vlade izabran Plastiras, vođa Nacionalne progresivne unije centra, uslovi za normalizaciju odnosa su popravljeni. Međutim, Kardelj, u svom pismu od 29. jula 1950, obaveštava Broza da odnosi sa Grčkom ne samo da nisu krenuli uzlaznom linijom već se sve više zapetljavaju. Naveo je nezvanične izja-

¹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Izveštaj Price o razgovoru sa Alenom, 9. marta 1950. godine.

² Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Izveštaj o razgovoru Popović–Alen 24. marta 1950. godine.

³ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Alen je o svojim razgovorima u Atini obavestio Pricu posle dolaska u Beograd, 22. marta 1950. godine.

ve američkog i britanskog ambasadora u Beogradu Alena i Čarlsa Pika da jugoslovenski poslanik u Atini Šahović nije pogodna ličnost za to mesto i da treba razmišljati o zameni. Vodeći ljudi jugoslovenske diplomatije Edvard Kardelj i Leo Mates bili su saglasni da se takvo pitanje ne razmatra, smatrajući da je to pokušaj Alena i Pika da se oslabi jugoslovenski položaj prema Grčkoj.⁴ O problemu Šahovićeve akreditacije Mates je 25. jula 1950. razgovarao sa Alenom i rekao mu da je Plastiras sam izrazio želju da Šahović bude postavljen za poslanika.⁵ S druge strane, Kardelj je smatrao da je Šahovićevo imenovanje bilo greška. U tim trenucima jugoslovensko ministarstvo inostranih poslova vršilo je pritiske da Grci učine prvi korak ka normalizaciji odnosa.

Edvard Kardelj je 18. avgusta 1950. razgovarao u Beogradu sa ministrom inostranih poslova Velike Britanije Ernestom Devisom. Razgovoru je prisustvovao i britanski ambasador u Beogradu Čarls Pik. Kardeljev utisak sa tog razgovora jeste da Britanci pokušavaju da posreduju između Jugoslavije i Grčke. Istupanje britanskog ministra ostavilo je na Kardelja vrlo negativan utisak. On je u tome video pokušaj britanskog diplomate da privoli Jugoslaviju da podrži vladu Venizelosa. Smatrao je da su Britanci oborili Plastirasa i doveli Venizelosa, kome je sada potreban neki spoljnopolitički uspeh kako bi se održao. U tom trenutku teško da je postojao veći uspeh od uspostavljanja dobrih odnosa sa Jugoslavijom. Britanski diplomata je Kardelju saopštio i konkretne grčke predloge koji bi doveli do normalizacije odnosa. Suština predloga bila je u obostranom davanju izjava kojima bi se potvrdilo opredeljenje za nemešanje u unutrašnje poslove. Pored toga, Jugoslavija je trebalo da Grčkoj uputi „tajnu izjavu“, u kojoj bi stajalo da makedonsko pitanje ne smatra preprekom u međusobnim odnosima. Nakon svega, bili bi izmenjeni poslanici i ostvarene one mere o kojima je već bilo govora. Kardelj je izneo stav kojim je u potpunosti stavio do znanja da Jugoslavija nema nameru da daje bilo kakve izjave, a naročito ne tajne. Svoje ubeđenje u ispravnost jugoslovenske politike Kardelj je gradio na činjenici da Jugoslavija ne postavlja nikakve uslove, a makedonsko pitanje želi da rešava u normalnom diplomatskom kontaktu. Potvrda toga jeste i Brozovo javno obraćanje Skupštini, slanje Šahovića u Atinu i imenovanje delegacije za uspostavljanje železničkog i poštanskog saobraćaja. Kardelj je rekao da bi grčkoj vladi trebalo biti dovoljno to što Jugoslavija želi da pristupi normalizaciji odnosa bez upuštanja u političke rasprave i da ako joj to nije dovoljno, to znači da ona ne prilazi čitavom poslu sa dovoljno iskrenosti i realnosti. On je Josipu Brozu izneo svoj utisak o tome da su takvi grčki zahtevi „jako bezobrazni“ i da je reč o perfidnoj britanskoj politici koja želi da Jugoslaviju uvuče u svoje političke manevre u Grčkoj. Ta-

⁴ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-6/1.

⁵ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Razgovor Lea Matesa sa Alenom na Bledu, 25. jula 1950. godine.

kva britanska politika, prema Kardeljevom mišljenju, bila je, s jedne strane, usmerena protiv Amerikanaca, a, s druge, protiv Plastirasa i nekih demokratskih grupa. Ocenio je da bi svako popuštanje na liniji grčkih predloga bilo za Jugoslaviju politički štetno. Jedino je pristao na zajedničku jugoslovensko-grčku izjavu, koju je i formulisao Devisu. Na kraju, pošto se nisu pomakli ni korak dalje, Kardelj je odbio da se sastanu narednog dana i nastave razgovore, već je predložio da se sastanu krajem meseca na Bledu.⁶ Stav Josipa Broza o normalizaciji odnosa sa Grčkom bio je istovetan sa Kardeljevim ocenama tih razgovora.⁷

Jedan od oblika američkog pritiska radi normalizacije jugoslovensko-grčkih odnosa bilo je uslovljavanje davanja ekonomske pomoći Jugoslaviji. Kardelj je 23. avgusta 1950, u razgovoru sa američkim ambasadorom Alenom u vezi s teškoćama oko jugoslovenskih ekonomskih pregovora sa Nemačkom, dobio preporuku da bi za Jugoslaviju ekonomski bilo korisno da uredi svoje odnose sa Grčkom i Italijom. Alen je preporučio da se najpre reše politička pitanja, a zatim uspostavi i ekonomska saradnja. Smatrao je da saradnja Jugoslavije, Grčke i Italije ima veliku važnost s obzirom na spoljnopolitičke pretnje kojima su izložene.⁸

Saradnja američke ambasade u Beogradu sa jugoslovenskom vladom nastavljena je u vidu davanja svih relevantnih podataka koji su mogli biti važni i za jugoslovensko-grčko približavanje. Alen je 4. oktobra 1950. obavestio Matesa da su Grčka i Turska stupile u saradnju sa NATO u formi konsultativne saradnje.⁹ Ambasador Alen je 1. novembra 1950. obavestio Matesa da je Venizelos izjavio kako je spreman da se uredi odnosi između Grčke i Jugoslavije. Dogovoreno je da će Grčka pristati na razmenu poslanika, a onda bi na red došlo uređenje železničkog saobraćaja. Uslov je bio da Jugoslavija preda grčke vojnike koji su zarobljeni u građanskom ratu. Mates je rekao da je i jugoslovenska vlada odlučila da vrati vojnike, ali da ne želi išta da radi pod pritiskom. Alen je naglasio da je vlada SAD, preko svoje ambasade u Atini, preduzela odlučne mere za poboljšanje jugoslovensko-grčkih odnosa.¹⁰ Alen je 23. novembra 1950. preneo Matesu da su Grci tražili agrimen za svog poslanika Kapetanidesa.¹¹

⁶ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-6/1.

⁷ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-6/1, Broz Kardelju, 22. avgust 1950. godine.

⁸ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-6/1, Kardelj Brozu, 24. avgust 1950. godine.

⁹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Razgovor Matesa i Alena, 4. oktobra 1950. godine.

¹⁰ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Razgovor Matesa i Alena, 1. novembra 1950. godine.

¹¹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/791, Razgovor Matesa i Alena, 23. novembra 1950. godine.

Jugoslovensko-grčki odnosi normalizovani su u januaru 1951. godine. Nakon toga su išli uzlaznom linijom. U toku 1951. godine između Jugoslavije i Grčke sklopljeni su sporazumi o železničkom, poštanskom, telefonskom i telegrafskom saobraćaju. Sporazum o vazdušnom saobraćaju na liniji Atina–Beograd potpisan je 15. marta 1951, a u aprilu 1951. trgovinski sporazum. Uspostavljene su prve veze na kulturnom planu: razmena muzičara, filmova, posete fudbalera, košarkaša, novinara. Kulturnim i sportskim dešavanjima prisustvovali su predstavnici vlasti sa obe strane.¹² Jugoslavija je počela da rešava do tada sporna pitanja: o grčkoj deci, vojnicima i nekim sitnijim problemima. U duhu Rezolucije OUN, Jugoslavija je preduzela odlučne mere za povratak grčke dece. O tom problemu Josip Broz je 13. aprila 1951. razgovarao i sa generalnim sekretarom Ujedinjenih nacija Trigve Lijem, tokom njegove posete Beogradu.¹³ Glavni problem u odnosima dveju država ostalo je pitanje makedonske manjine. Grčka vlada je negirala postojanje makedonske manjine i nazivala ih Grcima koji govore slovenskim jezikom. S druge strane, jugoslovenska vlada je smatrala da je ta manjina bila izložena ekonomskim nedaćama i teroru. To pitanje je tokom grčko-jugoslovenskih odnosa ostavljano po strani, jer sporazumno nikako nije moglo biti rešeno, a svaka strana je ostala pri svojim stavovima.

Tokom razvoja saradnje Jugoslavije sa Atlantskim paktom zapadni saveznici su sve više naglašavali snagu i značaj jugoslovenske armije. U kontaktima jugoslovenskih vojnih predstavnika sa britanskim i američkim oficirima stalno je bilo govora o značaju ljubljanskog i vardarskog pravca za odbranu Balkana. Jugoslavija je, kao nosilac eventualnih vojnih aktivnosti na tim pravcima, dobijala značajnu pomoć u oružju.¹⁴ Već tokom 1951. američki vojni stručnjaci su razmatrali mogućnosti ulaska zemalja jugoistočne Evrope u NATO ili formiranje Sredozemnog pakta.¹⁵ Smatralo se da odbrana Grčke umnogome zavisi od učešća Jugoslavije. Jedno od pitanja koje je razmatrano prilikom posete Ajzenhauera Atini, u martu 1952. godine, bila je i odbrana Grčke i uloga Jugoslavije.¹⁶ Američka štampa je takođe naglašavala ulogu Jugoslavije u odbrani

¹² Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-5-b, br. 95216/53.

¹³ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-2-b/5, Elaborat o poseti generalnog sekretara UN Jugoslaviji.

¹⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Druga uprava GŠ JNA, strogo. pov. izveštaji vojnog izaslanika u Vašingtonu, E-145. Sek. 5, Elaborat sa nazivom „Razgovor u generalštabu JNA između predstavnika JNA, generala Hendija i njegove grupe i predstavnika Velike Britanije i Francuske“, Beograd, 16. novembar 1952. godine. Konferenciju je otvorio general Peko Dapčević.

¹⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, GŠ 10, k. 373, f 1, br. 3, Kilibarda iz Vašingtona 20. avgusta 1951. obaveštava generala Peka Dapčevića o razgovorima sa generalom Olmstedom. Po njegovom mišljenju, jugoistočni deo fronta treba da čine trupe NATO-a u Austriji i Trstu, Italija, Jugoslavija, Grčka, Turska i Iran. Naglasio je potrebu usaglašavanja operativnih planova i, u vezi s tim, snabdevanja tih snaga i stvaranja jedinstvene komande.

¹⁶ A MIP, PA, f. 68, br. 43089, Jovanović iz Atine, 6. marta 1952. godine.

Grčke.¹⁷ Jugoslovenski zvaničnici su u svim kontaktima negirali mogućnost stvaranja paktova. Stalno je ponavljana teza Josipa Broza o tome da nije suština u stvaranju paktova, već da treba raditi na razvijanju saradnje i razumevanja na svim poljima međudržavnih odnosa.¹⁸

Grčka vlada je znala da odbrana njene teritorije zavisi od strategije NATO, ali i od stava Jugoslavije. Izveštaji ambasadora Jovanovića iz Atine tokom prvih meseci 1952. godine govore o velikom značaju koji se pridaje Jugoslaviji i saradnji s njom. Tada je u Atinu stigao i jugoslovenski vojni izaslanik. Njegovi prvi izveštaji iz aprila 1952. govore o dobrom prijemu. Dolazak vojnog izaslanika potpredsednik vlade i ministar inostranih poslova Venizelos ocenio je kao početak stvaranja uslova za razvijanje saradnje na vojnom planu.¹⁹

U stavovima grčke vlade prema Jugoslaviji nije preovladavala ideja o nekom formalnom paktu, već je postojala ideja o saradnji uopšte. To je bio važan trenutak grčke spoljne politike i grčka vlada je svoje opredeljenje ka saradnji sa Jugoslavijom veoma otvoreno izražavala. Na konferenciji NATO u Lisabonu, od 20. do 25. februara 1952, Vanizelos je u razgovoru sa De Gasperijem podržavao jugoslovenski stav o Trstu i ukazivao na veliki značaj Jugoslavije u odbrani Zapada.²⁰

¹⁷ A MIP, PA, f. 68, br. 44178, Ambasador Popović iz Vašingtona, 11. marta 1952, upozorava na jedan članak u američkoj štampi od 10. marta u kome se ističe da odbrambena mogućnost Grčke umnogome zavisi od stava Jugoslavije. Autor članka se zalaže za to da zapadna diplomatija nađe neku vrstu sporazuma između Grčke i Jugoslavije. Ambasador Popović naglašava da je autor članka ugledni spoljopolitički analitičar Homer Bigart, Popović MIP-u, 11. marta 1952. godine.

¹⁸ A MIP, PA, f. 68, br. 43593, Savetnik jugoslovenske ambasade u Rimu D. Soldatić razgovarao je 6. marta 1952. sa engleskim atašekom za štampu Hebbelwaitom i stalnim dopisnikom „News Croniclea“ gospođom E. Mekenzi. Ona je pitala Soldatića da li će Jugoslavija ući u NATO, na šta je on ponovio poznate Brozove stavove o nepriступanju bilo kom paktu. Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa engleskim atašekom za štampu Hebbelwaitom i stalnim dopisnikom „News Croniclea“ gospođom E. Mekenzi, 6. marta 1952. godine.

¹⁹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, dokument nije signiran, na dokumentu je Brozov paraf. Zabeleška o razgovoru Matesa sa Kapetanidesom, 7. maja 1952. godine. Mates je izrazio zadovoljstvo zbog posete vojnog izaslanika Vojvodića grčkom načelniku Generalštaba, „razgovor u duhu prijateljskog razumevanja i poverenja“. S druge strane, Kapetanides se žalio kako njihov pukovnik u FNRJ „nema praktički nikakve kontakte s Generalštabom. Pored jedne čisto kurtoazne posete kod druga Manole, on je priman od jednog majora ili kapetana u odeljenju za veze i to po raznim beznačajnim sitnicama, kao prelet aviona, prelaz goveda preko granice itd.“. Mates je smatrao da će biti potrebno dosta vremena da se uspostavi kontakt između jugoslovenske i grčke vojske. Kao glavne pokretače te saradnje naveo je vojne izaslanike koji ličnim kontaktima u Generalštabu treba da razvijaju prijateljsku atmosferu. Kapetanides je ostao nezadovoljan tretmanom grčkog vojnog izaslanika u FNRJ.

²⁰ Ta važna konferencija NATO-a, koja je počela sa radom dva dana nakon prijema Turske i Grčke u stalno članstvo, definitivno je označila da je NATO postao stalna organizacija, a za sedište je određen Pariz. Prvi sekretar jugoslovenske ambasade u Atini Sre-

Iako je Turska postala član NATO, kod njenih političara je postojalo nespokoјstvo u pogledu bezbednosti zemlje. Mnogobrojne garancije koje su Velika Britanija i SAD tražile od evropskih država, i obratno, dovodile su u sumnju turske zvanične krugove o pravoј vrednosti Atlantskog pakta. Zbog toga su postojala mišljenja da stvaranje evropske armije može doprineti jačanju tursko-grčkih odnosa, i stvaranju regionalnog pakta, u koji bi ušle Turska, Grčka i Jugoslavija.²¹ Pregovori o političkoј i vojnoј saradnji sa Turskom tekli su usporeno i tokom 1952. godine, i još odvojeno od pregovora sa Grčkom.

Veliki korak napred u razvoju jugoslovensko-grčkih odnosa predstavlja poseta grčke parlamentarne delegacije Jugoslaviji. Predsednik grčke vlade Plastiras izražavao je veliko zadovolјstvo zbog odlaska parlamentarne delegacije za Beograd, ali je on zbog bolesti bio sprečen da otputuje.²² Jugoslovenska strana bila je detalјno upoznata sa sastavom grčke parlamentarne delegacije. Poimenično se nabrajaju članovi delegacije i daju osnovni podaci o svakom članu, kojoj partiji pripada, koje je dužnosti obavljao i kakav stav ima prema Jugoslaviji.²³ Smatralo se da boravak grčke delegacije treba da bude praćen učešćem diplomatskog kora, da Josip Broz priredi večeru za uži broj zvanica, na kojoj bi sa šefom grčke delegacije izmenio zdravice. U Belom dvoru bio bi priređen svečani prijem, uz učešće predstavnika javnog života i šefova diplomatskih misija sa ženama.²⁴ Slovenac Smodlaka je 1. jula 1952. sastavio belešku o dolasku grčke parlamentarne delegacije. Detalјno, po danima, opisan je program njihovog boravka.²⁵

Delegacija koju je činilo sedamnaest narodnih poslanika, pet liberala, pet iz EPEK, šest Papagosovih poslanika i jedan zemljoradnik, stigla je u Beograd 4. jula 1952. godine. U tom trenutku to je bila najreprezentativnija delegacija, sastavljena od predstavnika svih grupa u partijama, osim EDA. Zbog toga jugoslovenski ambasador u Atini Jovanović pred-

ten Ilić obavešten je o detalјima konferencije u Lisabonu 12. marta 1952, u razgovoru sa Pavlosom Vardonijanisom, šefom ličnog kabineta predsednika vlade Venizelosa. A MIP, PA, f. 30, br. 43823. Zabeleška o razgovoru prvog sekretara Sretena Ilića i atašea za štampu Vladimira Milovanovića sa Pavlosom Vardonijanisom, 12. marta 1952. godine.

²¹ A MIP, PA, f. 88, br. 413017, Izveštaj Ljubomira Radovanovića i Dinka Denovskog o poseti Menderesa i Keprilija Londonu i o reagovanju turskih krugova na formiranje Evropske armije, poslat MIP-u 18. juna 1952. godine.

²² A MIP, PA, f. 30, br. 46959, Jovanovićev telegram MIP-u, 25. maja 1952. godine.

²³ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2-a/36, Podaci za parlamentarnu delegaciju Grčke koja dolazi u FNRJ 6. juna 1952. godine.

²⁴ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2-a/36, br. 1/28-0652, na dokumentu se nalaze rukopisne beleške Josipa Broza Tita. Slovenac Smodlaka Kabinetu maršala 28. juna 1952. godine.

²⁵ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2-a/36, br. 1/1-0752, Beleška u vezi sa dolaskom grčke parlamentarne delegacije, 1. jul 1952. godine.

laže da se delegacija dočeka što je bolje moguće.²⁶ Grčki parlamentarci nisu mnogo znali o Jugoslaviji, ali su izjavljivali da gledaju pozitivno na ono što je dosad urađeno na polju bezbednosti zemlje i za mir na Balkanu. Na svakom koraku izražavali su želju da sarađuju sa Jugoslavijom. Bili su oduševljeni prirodnim bogatstvima Jugoslavije i posebno ih je zanimala ekonomska saradnja. Delegacija je politički bila podeljena, jer su EPK-ovi poslanici i liberali pokazivali otvorenu netrpeljivost prema Papagosovim poslanicima.²⁷

Do kraja svog boravka, 14. jula, grčki parlamentarci su boravili u Vojvodini, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, vodili razgovore u Saveznoj skupštini i Skupštini NR Srbije.²⁸

Na prijemu u Prezidijumu NR Srbije, 7. jula 1952, načelnik Drugog odeljenja Vučinić razgovarao je sa grčkim poslanikom Kapetanidesom. Kapetanides mu je rekao da se u diplomatskim krugovima priča kako je sadašnje jugoslovensko-grčko zbližavanje upereno protiv Italije, a posebno protiv italijanske politike kad je reč o Trstu. Kapetanides je morao da ubeđuje italijanskog poslanika da to zbližavanje nema nikakvih posebnih namera prema Italiji, a isto je preneo i američkom ambasadoru. Kapetanides je naveo da mnogi misle kako je već nešto potpisano između Jugoslavije i Grčke ili da će to uskoro biti. Brozov govor u Nišu, 6. jula 1952, o tome da neće biti potpisivani nikakvi paktovi, sve je demantovao. Prema Vučinićevim tvrdnjama, u okviru dotadašnje italijanske politike u odnosu na Jugoslaviju bila je jasno izražena težnja da se iskoristi težak položaj Jugoslavije u odnosu na SSSR i njegove satelite na Istoku. Kapetanides je rekao da Grčka nikad ne bi podržala takvu politiku izolacije Jugoslavije i naglasio da su komentari u „Borbi“ i još nekim listovima dozvolili da se čine pomenute pretpostavke o Italiji. Vučinić je potvrdio vesti o vojnim merama u Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj i rekao da FNRJ ne ocenjuje situaciju kao kritičnu, ali da budno prati šta se dešava u tim zemljama.²⁹

Značajna tema jugoslovensko-grčkih pregovora bila je buduća vojna saradnja. Na večeri u Belom dvoru Josip Broz je rekao Kapetanidesu da je Jugoslavija spremna za kontakt između jugoslovenskih i grčkih

²⁶ A MIP, PA, F30, br. 49841, Telegram Jovanovića MIP-u, 27. juna 1952. godine.

²⁷ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2-a/36, Grčka, Petrović i Đera, 5. jula 1952, daju kratka zapažanja o raspoloženju grčkih parlamentaraca.

²⁸ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2-a/36, Grčka, Program boravka grčke delegacije.

²⁹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, str. pov. 1474. Zabeleška o razgovoru načelnika Drugog odeljenja MIP-a Vučinića sa grčkim poslanikom Kapetanidesom na prijemu u Prezidijumu NR Srbije, 7. jula 1952. godine: „Po pitanjima rata i mira Broz je u leto 1952. godine tvrdio da bi Jugoslavija, u slučaju sovjetske agresije na Zapad, morala da prihvati vojno angažovanje na strani Zapada. Istovremeno, Broz je očekivao da vojni otpor sovjetskoj agresiji bude usklađen i sproveden od strane UN.“ – Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 420.

vojnih predstavnika i da, ako su Grci spremni, odmah može poslati jednu delegaciju. Kapetanides je, na Brozovu preporuku, o budućem vojnom kontaktu kasnije razgovarao sa Vlahovićem, koji mu je rekao da bi do kontakta između vojske moglo da dođe tokom avgusta, a o tome je razgovarao i sa Dapčevićem. O budućim vojnim pregovorima Kapetanides je 18. jula 1952. na Bledu, na svoj zahtev razgovarao i sa pomoćnikom ministra Leom Matesom. Mates je rekao da su Amerikanci obavešteni o tome da FNRJ želi da razgovara o vojnim pitanjima sa Grcima i Turcima. Obostrano je naglašeno da je poseta parlamentaraca doprinela znatnom poboljšanju atmosfere za buduće vojne pregovore. Zaključeno je da međunarodna situacija trenutno ne iziskuje da Jugoslavija, Grčka i Turska hitno razgovaraju o vojnim pitanjima, ali u poslednje vreme se posebno postavlja problem odbrane Trakije. Kapetanides je smatrao kako bi bilo dobro da jugoslovenska vojna delegacija dođe u Grčku pre parlamentarne. Ostalo je da se narednih dana obaveste o tačnom dolasku. Pošto je Broz odlučio da najpre ide parlamentarna delegacija, Mates je 21. jula 1952. obavestio Kapetanidesa da jugoslovenska vojna delegacija neće moći da ide u Grčku pre septembra.³⁰

Mićunović je 23. jula 1952. obavestio jugoslovenske ambasade u Londonu, Vašingtonu i Parizu i poslanstva u Atini i Rimu da je tokom posete grčke parlamentarne delegacije razgovarano o uspostavljanju dodira između vojnih predstavnika dveju zemalja. Na osnovu toga rešeno je da grupa jugoslovenskih oficira tokom septembra službeno poseti Grčku.³¹ U svim diplomatskim krugovima poseti grčke delegacije pridavan je veliki značaj, uz ocenu da ti pregovori predstavljaju uvod u jugoslovensko pristupanje Atlantskom paktu putem formiranja neke vrste filijale Atlantskog pakta od Grčke, Turske i Jugoslavije.³² Grčka diplomatija je zastupala mišljenje da neće biti moguć uspešan otpor agresiji bez prethodne usaglašenosti vojnih odbrambenih mera, što se može postići i bez formalnog sporazuma, ali putem direktnih pregovora vojnih funkcionera. Atinska štampa je opširno i povoljno izveštavala o boravku grčke delegacije u Jugoslaviji.³³

³⁰ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, Zabeleška o razgovoru Matesa i Kapetanidesa, 18. jula 1952. na Bledu. Broz je na dokumentu rukom napisao: „Delegacija će ići... po povratku parlamentarne delegacije.“ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, strogo pov. 1597, Zabeleška o razgovoru pomoćnika ministra Lea Matesa sa grčkim ambasadorom Kapetanidesom na Bledu, 21. jula 1952. godine.

³¹ A MIP, PA, f. 30, br. 49926. Mićunovićev telegram od 23. jula 1952. godine.

³² A MIP, PA, f. 30, br. 49841. Prica izveštava 17. jula 1952. da u vezi sa posetom grčke parlamentarne delegacije Jugoslaviji u Parizu preovladava mišljenje da su ti pregovori uvod u jugoslovensko pristupanje Atlantskom paktu putem formiranja neke vrste filijale Atlantskog pakta od Grčke, Turske i Jugoslavije. List „Figaro“ u tom smislu ocenjuje odluku NATO-a da podeli južni sektor na dva dela time što će jugoistočni deo, a kasnije i Jugoslavija, biti pod američkom komandom, a jugozapadni pod komandom italijanskog komandanta. Prica iz Pariza MIP-u, 17. jula 1952. godine.

³³ A MIP, PA, f. 31, br. 49347, Jovanović iz Atine MIP-u, 11. jula 1952. godine.

Vođu jugoslovenske parlamentarne delegacije Mošu Pijade je 15. avgusta Mates obavestio da, poštujući želje Venizelosa i Plastirasa, jugoslovenska parlamentarna delegacija kreće u Grčku 20. avgusta.³⁴ Delegacija je krenula sa jasnim ubeđenjem da postoje svi uslovi za proširenje saradnje. U jugoslovenskom MIP-u postojalo je mišljenje da strategijski položaj Grčke upućuje tu zemlju na saradnju sa Jugoslavijom. Stav da nije suština u tome da se stvaraju i potpisuju vojni paktovi, već u razvijanju saradnje i razumevanja na svim poljima međudržavnih odnosa, bio je glavni moto jugoslovenske delegacije za buduće pregovore. Smatralo se da za takav stav postoji potpuno razumevanje Grčke.³⁵

Delegacija na čelu sa Mošom Pijade boravila je u Grčkoj od 21. avgusta do 3. septembra 1952. godine. Za to vreme delegacija je zvanično posetila predsednika vlade Plastirasa, koji ih je primio i u privatnoj poseti, predsednika Skupštine Gondikasa, potpredsednika vlade i ministra inostranih poslova Venizelosa, predsednika Atinske opštine Nikolopulosa. Večere u čast delegacije priredili su Nikolopoulos, Gondikas i Venizelos. Jugoslovenski parlamentarci obišli su pojedina mesta na Peloponezu, Krfu i Rodosu. Delegacija je svuda nailazila na dobar prijem i velike počasti. Posebno se vodilo računa o tome da policijska pratnja bude velika, sa dosta automobila i motociklista, što predstavlja posebnu čast. Grčka štampa je poseti jugoslovenske delegacije svakodnevno davala veliki publicitet. Pijade i Tempo su dali nekoliko intervjuua.³⁶

U drugoj polovini septembra 1952. godine visoka jugoslovenska vojna delegacija posetila je Grčku. Na čelu delegacije bio je general-potpukovnik Pavle Jakšić, zapovednik Beogradske vojne oblasti, a članovi su bili general-major M. Šumonja, puk. B. Borojević i B. Polak, zatim M. Jovanović i J. Perunović. Delegacija je vodila „informativne“, ali veoma važne razgovore o modalitetima saradnje dveju armija u slučaju sovjetske agresije. Jugoslovenska delegacija odbacivala je potpisivanje vojnog pakta, ali je pristala da u slučaju napada sarađuje sa Grčkom, s tim da svaka armija brani svoju teritoriju. Poseti jugoslovenske vojne delegacije bio je posvećen veliki broj tekstova u grčkoj štampi. U tim trenucima jugosloven-

³⁴ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, br. B. 52/29, Pomoćnik ministra Leo Mates potpukovniku Branku Vučiniću, 15. avgust 1952. godine.

³⁵ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, Elaborat o jugoslovensko-grčkim odnosima.

³⁶ A MIP, PA, f. 30, br. 411993, Jovanović MIP-u, 7. septembar 1952. godine. Bekić navodi da o „Pijadinim razgovorima u Atini nemamo nikakvih izvornih podataka, a jedini trag o njima našli smo u dnevniku C. L. Sulybegera, koji je neposredno nakon odlaska jugoslovenske delegacije razgovarao sa grčkim kraljem Pavlom. U tom razgovoru kralj je izrazio svoj loš utisak o jugoslovenskoj delegaciji, rekavši da je to bila hrpa avanturista“. – Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 423.

ska spoljna politika bila je u centru pažnje grčke štampe, uz komentare da to što se događa pokazuje proces postepenog popuštanja Jugoslavije prema Zapadu i jugoslovensko približavanje zapadnom odbrambenom sistemu.³⁷

Grčki zvaničnici su prilikom svakog daljeg kontakta izražavali želju za intenziviranjem saradnje. Papagos je 22. novembra 1952. preneo ambasadoru Jovanoviću da je oficijelni stav njegove vlade dalje razvijanje svesrdne saradnje u interesu obeju zemalja i mira na Balkanu. Ministar inostranih poslova Stefanopoulos govorio je da između Grčke i Jugoslavije ne postoji nijedno pitanje koje ne može biti rešeno, a ministar za saradnju u privredi izražavao je želju da što pre poseti Jugoslaviju na čelu neke privredne delegacije. Jugoslovenski ambasador Jovanović bio je ohrabren takvim stavovima grčke vlade. Smatrao je da je vlada u zbližavanju sa Jugoslavijom imala velikih interesa. Bez zbližavanja sa Jugoslavijom grčka vlada ne bi mogla da uspostavi dobre odnose sa Turskom, a Grčka samostalno ne bi mogla da ima neku međunarodnu ulogu. U Grčkoj se tokom decembra očekivala poseta italijanskog premijera De Gasperija, ali je toj poseti pridavan manji publicitet nego saradnji sa Jugoslavijom.³⁸

Krajem novembra 1952. u Beogradu je boravila grčka vojna delegacija na čelu sa general-pukovnikom Kristosom Joanuom, zapovednikom Atičke vojne oblasti. Razgovori nisu zadovoljili jugoslovensku stranu, jer grčka delegacija nije prelazila okvir političkih sporazuma postignutih u avgustu i septembru. Takav stav grčke delegacije je razumljiv, jer su u Grčkoj u tom trenutku održavani izbori, tako da delegacija nije mogla bitnije menjati već dogovorene stavove. Nužan politički stav grčke delegacije kasnije je ambasadoru Jovanoviću objasnio ministar odbrane Kanelopoulos. Rekao je da Joanu nije mogao da vodi konkretnije razgovore, jer je zbog političke promene otpao general Cakalotos, a Joanu nije u Generalštabu. U svakom slučaju, Grčka želi da nastavi vojne kontakte i vodi razgovore o svemu što je potrebno za odbranu. Kanelopoulos se tada založio i za ekonomsku saradnju sa Jugoslavijom. Obećao je da će posetiti ambasadora Jovanovića nakon povratka sa zasedanja NATO u Parizu.³⁹

Lični stav grčkog ministra odbrane Kanelopulosa bio je da je diplomatija završila posao i da je sada stvar vojnika i ekonomista da tačno odrede zajedničke zadatke. Na decembarskom zasedanju NATO u Parizu Kanelopoulos je govorio o odličnim odnosima Grčke i Jugoslavije i o

³⁷ D. Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 432–433. A MIP, PA, f. 29, br. 414923, Izveštaj jugoslovenskog atašea za štampu Vladimira Milovanovića MIP-u, 5. novembra 1952. godine.

³⁸ A MIP, PA, f. 30, br. 415276, Jovanović MIP-u, 22. novembar 1952. godine, A MIP, PA, f. 30, br. 415532, Jovanović MIP-u, 26. novembar 1952. godine.

³⁹ A MIP, PA, f. 30, 416123, Jovanović MIP-u, 10. decembra 1952. godine, o razgovorima sa ministrom odbrane Kanelopulosom.

značaju Jugoslavije.⁴⁰ Jugoslovensko ministarstvo inostranih poslova smatralo je da za nastavak jugoslovensko-grčke saradnje ne predstavlja problem to što je Grčka član NATO.⁴¹ Obostrani interes i praktični rezultati saradnje bili su jedino merilo tokom pregovora.

U krugovima italijanskog ministarstva inostranih poslova jugoslovensko-grčki pregovori su posmatrani kao izrazito antiitalijanski.⁴² Italijanska vlada je kasnije diplomatski balansirala između pokušaja da onemogući vojne pregovore, odnosno da se uključi u budući vojni savez balkanskih država.

Uspostavljanje potpunih diplomatskih odnosa, 30. decembra 1952. godine, označilo je i dobar uvod u nastavak vojne saradnje Jugoslavije i Grčke.⁴³ Istovremeno u Grčkoj je boravila visoka jugoslovenska delegacija, od 26. do 30. decembra 1952. godine. Grčka vlada je želela da razgovara sa jugoslovenskom vojnom delegacijom pre nego što bi De Gasperi posetio Grčku. Papagos je na svaki način želeo da pokaže koliko mu je značajna saradnja sa Jugoslavijom. Jugoslovenskoj vojnoj delega-

⁴⁰ A MIP, PA, f. 68, br. 416823, Prica iz Pariza MIP-u, 20. decembra 1952. godine, Prica je 20. decembra 1952. prisustvovao ručku u diplomatskoj akademiji koji je priređen u čast učesnika konferencije NATO-a. U govoru koji je držao na ručku Kanelopulos je veliki deo posvetio Jugoslaviji i istakao da saradnja Grčke i Jugoslavije pokazuje kako su za zajedničku odbranu Evrope zainteresovane i zemlje koje se ne nalaze u NATO-u. Kanelopulos je preneo Prici da je De Gasperi dosta ogorčeno govorio o Jugoslaviji, ali da je ipak morao da prizna važnost Jugoslavije za Evropu. Nakon njegovog govora na konferenciji, Kanelopulos je govorio o odličnim odnosima Grčke i Jugoslavije i o značaju Jugoslavije, o čemu će detaljno obavestiti Radoša Jovanovića nakon dolaska u Atinu. Kanelopulos je Prici rekao da su sve eventualne agresivne aspiracije Italije osuđene na propast, jer nemaju realne podloge.

⁴¹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, br. pov. 316, na dokumentu je Brozov paraf. Zabeleška o razgovoru Vlahovića sa Kapetanidesom 29. i 30. decembra 1952. godine. Kapetanides je na kraju razgovora rekao da će početkom januara doći grupa grčkih oficira sa jednim generalom na čelu i zanimao se za datum posete turskog ministra inostranih poslova Jugoslaviji.

⁴² A MIP, PA, f. 30, br. 410297, Velebit iz Rima MIP-u, 28. jula 1952. godine. Italijanska vlada je u poseti grčke delegacije Beogradu videla podršku britanskoj tezi o formiranju jednog balkanskog bloka i želji Beograda da postane centralni faktor odbrane Balkana. Stav italijanskog MIP-a bio je da takva antiitalijanska nastojanja neće uroditi plodom, jer se američki generalštab ne slaže s takvim planovima.

⁴³ A MIP, PA, f. 30, br. 416493, Bebler Jovanoviću, 6. decembar 1952. godine. Bebler je Jovanoviću 6. decembra 1952. uputio instrukciju o podizanju predstavništava u Atini i Beogradu na rang ambasada. Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-3-b/286, br. 1/23-1252, Razgovori Smolake sa grčkim otpravnikom poslova Pandermalijem, 21. i 23. decembra 1952. godine. Na dokumentu je Brozov paraf. Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, str. 43. Smolaka je 23. decembra saopštio grčkom otpravniku poslova da jugoslovenska vlada rado daje agreman za Kapetanidesa i predložio da se 30. decembra objavi kominike o obostranom podizanju poslanstava na rang ambasade, a da će vlade što pre poslati akreditivna pisma novim ambasadorima.

ciji su zbog toga ukazivane najviše počasti. Poseta je protekla u izuzetno povoljnoj atmosferi, dok su Italijani zbog toga bili besni i pokušavali da u grčkoj štampi objave neku vest protiv Jugoslavije.⁴⁴

Jugoslovensko spoljnopolitičko pitanje broj jedan ranih pedesetih godina – tršćansko pitanje, uticalo je i na jugoslovensko-grčke odnose. Početkom 1953. godine pripreme za sklapanje Balkanskog pakta bile su blokirane zbog Trsta. Grčka i Turska, kao članice NATO, nisu mogle zaključiti sporazum bez bar načelnog pristanka Italije. Pitanje Trsta postalo je naročito aktuelno u vezi s planiranom posetom De Gasperija Atini. Jovanović je iz Atine, 10. decembra 1952, obavestio MIP o tome da je italijanski ambasador Alesandrini predao grčkoj vladi listu pitanja o kojima će se razgovarati prilikom posete De Gasperija. Italijani su, pored razgovora o ekonomskim pitanjima, postavili i pitanje odnosa sa Jugoslavijom. De Gasperi je planirao da se i Italija uključi u odbrambenu saradnju između Jugoslavije, Grčke i Turske. Međutim, Grci su, pre svega, bili zainteresovani za ekonomske pregovore sa Italijom i nisu želeli da se zamere Jugoslaviji. Kod Grka je bilo izraženo i opredeljenje da ne žele italijansko prisustvo na Balkanu.⁴⁵ Keprili je, kad je reč o Trstu, podržavao jugoslovenski predlog za rešavanje problema putem međusobnih razgovora. De Gasperi je sa decembarskog zasedanja NATO u Parizu došao vrlo nezadovoljan. U diplomatskim krugovima smatrali su da je Entoni Idu svim silama pokušavao da De Gasperiju nametne tursko i grčko viđenje Balkanskog saveza. De Gasperi nije uspeo ni u svom pokušaju da na konferenciji postavi pitanje Trsta, jer su se tome suprotstavile grčka i turska delegacija. Italijanska politika doživela je neuspeh, jer je De Gasperi svoju spoljnu politiku zasnivao na ujedinjenju Evrope na vojnom planu bez učešća Jugoslavije.⁴⁶ Diplomatski neuspeh De Gasperi je doživeo i u Atini. Tokom boravka imao je dva zvanična sastanka, 9. januara, koji je trajao dva sata i 10. januara, koji je trajao tri sata. Papagos je s njim imao samo nezvanični razgovor. U diplomatskim krugovima u Vašingtonu prevladavao je stav da će Italijani morati da popuste u svojim nastojanjima, jer zemlje NATO, naročito SAD, zalažu se za saradnju balkanskih država.⁴⁷

Iz De Gasperijevih razgovora sa Papagosom moglo se zaključiti da će Italija promeniti taktiku prema Jugoslaviji i s tim ciljem pokušati da angažuje Grke i Turke kao posrednike. Englezi su se prema de Gasperijevoj poseti držali dosta rezervisano, dok su Amerikanci ubeđivali Grke da poboljšaju odnose sa Italijom. Prilikom njegove posete Grčkoj dogo-

⁴⁴ A MIP, PA, f. 30, br. 416896, Jovanović MIP-u, 28. decembar 1952. godine.

⁴⁵ A MIP, PA, f. 29, br. 416214, Jovanović iz Atine MIP-u, 10. decembra 1952. godine. „Pratićemo italijansko-vatikanska zauzimanja i nastojati da ih na podesan način parališemo.“

⁴⁶ A MIP, PA, f. 39, br. 471, Velebit iz Rima MIP-u, 3. januara 1953. godine.

⁴⁷ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 1, depeša br. 12, Lekić iz Vašingtona, 10. januar 1953. godine.

vorena je i razmena vojnih izaslanika, koje dve zemlje do tada nisu imale.⁴⁸ S druge strane, italijanska delegacija je tokom razgovora pokušavala da preko Grka obezbedi aktivno mesto u tripartitnim razgovorima, obrazlažući to svojom strateškom pozicijom i stavom NATO. Grci su samo pristali da ih obaveštavaju o daljim razgovorima.⁴⁹ Grčka strana je tokom razgovora sa De Gasperijem pokušavala da izbegne politička pitanja, ali su se ujedno trudili i da mu ne protivreče. Inače, Grčka nije imala interes da Italija uđe u razgovore o odbrambenim planovima balkanskih zemalja. Uključenjem Italije bilo bi pojačano pitanje odbrane ljubljanskog pravca, što bi oslabilo južni front i odbranu Grčke.⁵⁰

Nakon De Gasperijevog odlaska iz Atine, pojačane su aktivnosti na sklapanju Balkanskog pakta. Turski ministar inostranih poslova Fuad Keprili stigao je u Beograd 20. januara. Najavljen je i dolazak grčkog ministra Stefanopulosa. „Jugopres“ je objavio komentar iz koga se moglo zaključiti da Jugoslavija prvi put najavljuje pismeni, a ne samo usmeni odbrambeni sporazum za koji se sve vreme zalagala. Diplomatski urednik „Tanjuga“ napisao je 19. januara da „pismeni oblik predstavlja samo formalnost“, ali da „prema jugoslovenskom stajalištu, pismeni sporazum dolazi kao rezultat iskrene sveukupne saradnje, u trenutku kada nastaje potreba i kada su uslovi za to sazreli. Samo takav sporazum može imati potrebnu snagu i biti izraz odlučnosti da se sprovede u praksu“.⁵¹ Keprili je tokom razgovora sa Kočom Popovićem, 21. januara, izjavio da buduću trojnu saradnju smatra prvom etapom za konačno uključenje Jugoslavije u NATO. Jugoslovenski ministar je smatrao da će Atlantski pakt s vremenom, prilagođavajući se novim međunarodnim prilikama, postati sistem regionalnih grupacija ili paktova.⁵² Iz kabineta Koče Popovića je 25. januara 1953. poslata informacija o razgovorima sa Keprilijem. Kod Turaka je uočena težnja da se nakon razgovora u Beogradu pojave u Atini kao punomoćnici Jugoslavije i tumači jugoslovenskih težnji, verovatno da bi pojačali pozicije prema Grcima. Jugoslovenska strana je to odbila, ali je ostala sumnja da će Turci ipak ostvariti svoje namere. Turska delegacija je odbila da se u kominikeu pomene bli-

⁴⁸ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 4, Vojvodić iz Atine, 11. januar 1953. godine.

⁴⁹ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 5, Mitros iz Atine, 14. januara 1953. godine.

⁵⁰ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 10, Vojvodić iz Atine, 23. januar 1953. godine. Bogetić navodi da je „italijanski premijer umnogome uticao na to da u Grčkoj ojačaju tendencije favorizovanja političkog sporazuma sa Jugoslavijom, s tim da se problemi zajedničke odbrane i dalje rešavaju saradnjom generalštabova u dotadašnjem obliku“. Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, str. 80.

⁵¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 492.

⁵² Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-2/2, br. 494, Ankar-ski ugovor, elaborat izrađen u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove FNRJ u martu 1954. godine. Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, str. 78.

skost između tri zemlje. Oni su smatrali da bi to bilo prejudiciranje grčkog stava. Na kraju je, na njihovo traženje, odbačeno svako pominjanje Grčke u kominikeu. Jugoslovenski MIP je slučaj sa kominikeom na diskretan način saopštio Kapetanidesu.⁵³

Koča Popović je o razgovorima sa Keprilijem obavestio Kapetanidesa 28. januara 1953, na njegov zahtev. Zanimalo ga je da li će Jugoslavija nastaviti vojne pregovore sa Turcima. Konstatovao je da su Jugosloveni sa Grcima otišli mnogo dalje u pregovorima nego sa Turcima. Rekao je da, kad je reč o odbrani Trakije, još nije donet stav i zato Turci ne znaju kako da reaguju. Zato je pitanje vojne saradnje između Jugoslavije i Grčke mnogo jasnije, gotovo da nema o čemu da se raspravlja, već se samo treba dogovoriti.⁵⁴

U diplomatskim i političkim krugovima postojalo je veliko zanimanje za razgovore Jugoslavije, Grčke i Turske. To je svuda bilo u centru pažnje. Postojalo je veliko interesovanje za stav Jugoslavije prema eventualnom povezivanju sa NATO. Jugoslovenski diplomati su svima potvrđivali da će doći do potpisivanja vojnog sporazuma.⁵⁵

Na putu iz Beograda u Ankaru turski ministar Keprili zadržao se u Atini tri dana, od 26. do 29. januara, da bi razgovarao sa grčkim premijerom Papagosom i svojim kolegom Stefanopulosom. Ambasador Jovanović je, na prijemu 28. januara 1953, imao duži razgovor sa Keprilijem i Stefanopulosom. Dali su mu primerak zajedničke deklaracije, koju će objaviti popodne 29. januara. U njoj se konstatuje da sa Jugoslavijom postoji prijateljstvo i da će nastaviti saradnju. Rekli su da su se složili kako treba sklopiti tripartitni sporazum, ali za sada ne vojni već sporazum o prijateljstvu, koji će se ubuduće dopunjavati i proširivati. Razlog je što za takav sporazum ne moraju da traže saglasnost NATO, a da će se sporazum proširiti i na vojna pitanja kada se to reši sa NATO. Stefanopulos je posebno naglasio „ovako nam naređuju veliki, a mi imamo obaveze prema NATO“. Jovanović u izveštaju navodi da smatra kako sporazum o prijateljstvu predstavlja kompromisno rešenje i da će pokušati da sazna stvarni stav Grka, Turaka, Amerikanaca i Engleza.⁵⁶

Koča Popović je 31. januara 1953, cirkularnim pismom obavestio jugoslovenske ambasade i poslanstva o najnovijim spoljnostopolitičkim dešavanjima. Pod tačkom jedan navodi se da je jugoslovenska vlada „oce-

⁵³ A MIP, PA, f. 69, br. 4950, Iz kabineta Koče Popovića ambasadi u Atini 25. januara 1953. godine.

⁵⁴ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike, I-5-c, str. pov. br. 3, na dokumentu je Brozov paraf. Zabeleška o razgovoru Koče Popovića sa Kapetanidesom, 28. januara 1953. godine.

⁵⁵ A MIP, PA, f. 69, br. 41144, Iveković iz Bona MIP-u, 28. januara 1953. godine. Bebler je 14. februara o sadržaju izveštaja izvorno obavestio ambasadu FNRJ u Atini, A MIP, PA, f. 69, br. 41144.

⁵⁶ A MIP, PA, f. 69, br. 41183, Jovanović MIP-u, 29. januara 1953. godine.

nila da je u sadanjim prilikama sazrelo i korisno pristupiti sa Turskom i Grčkom razgovorima na liniji oformljenja jednog sporazuma⁵⁷.

Nakon što su Stefanopoulos i Keprili postigli potpunu saglasnost u pogledu odnosa sa Jugoslavijom, Stefanopoulos je 3. februara doputovao u Beograd, gde je odmah započeo razgovore sa Kočom Popovićem. Grčki ministar obavestio ga je o zajedničkoj platformi svoje i turske vlade. Do kraja posete, 8. februara, utvrđena je zajednička platforma budućeg ugovora triju balkanskih država, koji je, po svojoj sadržini, trebalo da bude sporazum o prijateljstvu i nenapadanju. To je predstavljalo bitno odstupanje od dotadašnje težnje Grčke, a naročito Turske, za sklapanjem vojnog saveza kojim bi bila umanjena opasnost od agresije istočnoevropskih država.⁵⁸ Bekić ne navodi detalje razgovora i kaže da arhiva u Atini nije otvorena, ali pretpostavlja da je glavni predmet sporazumevanja bio odnos dveju zemalja sa NATO, s jedne, i Jugoslavijom, s druge strane. Naime, pre dolaska u Beograd Stefanopoulos je izjavio da će pripremljeni pakt biti u skladu sa grčkim i turskim obavezama prema Atlantskom paktu. To bi moglo značiti da su Turska i Grčka odustale od vojnog obeležja sporazuma s Jugoslavijom, odnosno prihvatile sugestije iznesene na septembarskom i decembarskom zasedanju Veća NATO da odbrambenim aranžmanima s Jugoslavijom priđu vrlo oprezno i restriktivno. To je značilo da se tekst ugovora ostavi na nivou političkog saveza i sporazuma o nenapadanju, a svi konkretni dogovori o vojnoj saradnji izbace, odnosno ostave daljem razmatranju vojnih štabova triju zemalja. Bekić, na osnovu Jatridesove knjige o Balkanskom paktu, navodi da je turska vlada, nasuprot grčkom stavu, bila ta koja je u poslednjem trenutku tražila izbacivanje vojnih odredaba, odnosno insistirala da se vojna saradnja sa Jugoslavijom razmatra odvojeno i paralelno s postepenim uključivanjem Jugoslavije u NATO. Nakon razgovora sa Popovićem, Stefanopoulos je otišao na Brione da bi se sastao sa Brozom. Bekić ne navodi detalje ni tih razgovora, ali navodi da je jugoslovenski predsednik vrlo oštro reagovao na nagli zaokret u grčko-turskoj poziciji. Međutim, krivica za izostanak vojnog sporazuma nije bila samo na jednoj strani. Bekić navodi izveštaj francuskog vojnog atašea od 4. februara, u kome se tvrdi da ni Jugoslavija još nije spremna za konkretni vojni aranžman. Iz razgovora sa svojim grčkim kolegom generalom Vretosom, francuski vojni ataše je saznao da jugoslovenska strana, u sklopu vojnih pregovora, Grcima i Turcima do tada nije otkrila ništa što bi bilo dovoljno za neki vojni sporazum i usaglašavanje akcije u slučaju invazije na Balkan. Izgleda da je, zaključuje Bekić, iza grčko-turskog odbijanja vojnog sporazuma stajala politika Atlantskog pakta da Jugoslaviju, u zamenu za po-

⁵⁷ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-5-c, Koča Popović ambasada u Vašingtonu, Parizu, Londonu, Bonu, Nju Delhiju, Ankari i svim poslanstvima, 31. januara 1953. godine.

⁵⁸ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, str. 79.

držku NATO-a, prisili na preuzimanje nekih obaveza, a u perspektivi i za direktno uključenje u zapadni odbrambeni sistem. Bekić citira Jatridera, koji, na osnovu svojih grčkih izvora, iznosi da su tokom januara i februara Jugosloveni zahtevali da se u vojni sporazum uključi odredba po kojoj bi tri zemlje potpisnice u slučaju napada na bilo koju od njih, obavezno priskakale u pomoć, bez konsultacija sa Većem NATO-a. Zbog takvih stavova zemalja Atlantskog pakta kod Grka i Turaka nastalo je izvesno zahlađenje, tako da su Grčka i Turska bile sklone da u poslednjem trenutku odustanu od pretežno vojnog obeležja Balkanskog pakta i potpišu samo politički sporazum sa Jugoslavijom.⁵⁹

Koča Popović je 9. februara 1953. obavestio ambasade i poslanstva FNRJ da je sa Stefanopulosom dovršena priprema oko sklapanja tripartitnog sporazuma koji je započet sa Keprilijem. Razgovori sa Stefanopulosom vođeni su o istim pitanjima kao i sa Keprilijem. Sve tri zemlje su se složile da je za njihovu bezbednost i mir potrebna saradnja u političkom sporazumu. Sporazum bi trebalo da odrazi osobenosti balkanske situacije – činjenicu da dve zemlje imaju obaveze prema NATO, a treća to nema, niti želi da uđe u NATO. Sporazum je ostao otvoren za naknadni pristup neke druge zemlje sa istim uslovima. Popović kaže kako je rešeno da se sporazum ne odlaže i verovatno će biti potpisan krajem februara 1953, prilikom njegove posete Atini i Ankari. Uporedo će biti vođeni tripartitni razgovori predstavnika triju armija.⁶⁰ Stefanopulos je 10. februara 1953. o svojim razgovorima u Beogradu informisao turskog ambasadora u Atini. Rekao mu je da će vojni pregovori sa Jugoslavijom biti nastavljeni, najverovatnije u Beogradu ili Ankari. Datum pregovora u tom trenutku nije bio poznat.⁶¹

Ljubomir Radovanović je 10. februara 1953. razgovarao sa Keprilijem nakon njegovog povratka iz Beograda. Keprili je rekao da još nema vesti od Stefanopulosa, ali „stvar je potpuno završena onako kako je bilo govora prilikom njegove posete Beogradu. Grci su potpuno prihvatili naša gledišta“. Tokom februara se planira tripartitni sastanak u Atini i sklapanje sporazuma. Sporazum će imati formu ugovora o prijateljstvu, a biće uključene i opšte vojne odredbe. Tursku stranu će predstavljati Birgi. Potpisivanje treba da bude u Ankari, nakon Keprilijevog povratka iz Pariza u drugoj polovini marta. U Ankaru će tada doći Popović i Stefano-

⁵⁹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 496, 497. AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, Mitros, na osnovu razgovora sa Davosom, izveštava 6. februara 1953. da je izvesno hlađenje do koga je došlo izazvano spolja od NATO-a i Amerikanaca, a ne grčkom ili turskom inicijativom.

⁶⁰ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-5-c, strogo pov. br. 45, Koča Popović ambasadama i poslanstvima FNRJ, 9. februara 1953. godine.

⁶¹ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 19. Vojvodić je nakon razgovora sa ppuk. Tuzelom, turskim vojnim izaslanikom u Atini, imao utisak da je Turcima stalo da se razgovori ne vode u Ankari. Vojvodić Brozu i Generalštabu, 11. februar 1953. godine.

pulos. Keprili je rekao da će se vojni razgovori voditi tripartitno, a kasnije će u njima, o izvesnim pitanjima, učestvovati i neko sa američke i engleske, a možda i francuske strane. Do sada je s njima bilo bipartitnih razgovora, ali bilo bi dobro da učestvuju i u tripartitnim pregovorima, što bi već predstavljalo saradnju balkanskih saveznika sa NATO. Ceo diplomatski kor u Turskoj veoma je povoljno primio vest o sporazumu. Povoljno je reagovao i italijanski ambasador, jer se Italijanima pruža prilika da sarađuju. Keprili je u Atini, na prijemu kod Stefanopulosa, razgovarao sa sovjetskim ambasadorom, koji mu je rekao da je SSSR nezadovoljan akcijama na sklapanju sporazuma, jer on predstavlja opkoljavanje SSSR. Keprili je odgovorio da je taj sporazum uperen protiv agresije sa koje god strane ona dolazila. Ako je SSSR za mir, nema razloga da bude protiv sporazuma.⁶²

Ambasador Radovanović je 10. februara 1953. posetio Nuri Birgija, podsekretara Ministarstva inostranih poslova, i razgovarao s njim o određivanju datuma vojnih pregovora. Jovanović je saopštio predlog da vojni razgovori počnu 16. februara u Ankari, sa određenim dnevnim redom. Sa predlogom dnevnog reda Birgi se odmah složio, a 16. februara obavestio Radovanovića da je i datum prihvaćen.⁶³ Koča Popović je Josipu Brozu, 12. februara 1953, dostavio tekst predloga ugovora sa Grčkom i Turskom, koji je Radoš Jovanović trebalo da sutradan ponese u Atinu.⁶⁴

Nakon međusobnih usaglašavanja datuma pregovora, ambasador Jovanović je 19. februara imao prvi sastanak sa Mostrasom i turskim ambasadorom Tarajem. Jovanović nije uspeo da nametne jugoslovenski sporazum kao bazu, pa je dogovoreno da se kao baza uzmu i jugoslovenski i grčki tekst sporazuma. Mostras je imao primedbe na vezivanje jugoslovenskog predloga sporazuma za član 25. OUN, jer bi u tom slučaju sporazum morao da ide na odobrenje Savetu bezbednosti. Umesto toga predložio je vezivanje za članove 1. i 2. OUN. Takođe je rekao da je neprihvatljiv ceo član 4, jer bi sporazum, a i svaki kasniji vojni zaključak morao da ide Savetu bezbednosti. Grčki predlog je imao više klasične forme, uz prilično obuhvatanje vojne saradnje. Predložili su naziv „Ugovor o prijateljstvu i uzajamnom pomaganju“, s kojim se i Jovanović složio. Mostras i Taraj su kategorično zahtevali da njihov odnos prema NATO uđe u sporazum. U članu 4. grčkog predloga stoji da će strane ugovornice, u slučaju da jedna od njih bude napadnuta, pružiti uzajamnu podršku u okviru odredaba OUN, a da strane ugovornice koje učestvuju u organizaciji Atlantskog pakta „posebno rezervišu pravo da urede svoje akcije, vodeći računa o svojim obavezama prema pomenutoj organizaci-

⁶² A MIP, PA, f. 95, br. 42501, Beleška o razgovoru Radovanovića sa Keprilijem, 10. februara 1953. godine.

⁶³ A MIP, PA, f. 95, br. 42500, Dinko Denovski 20. februara 1953. šalje Državnom sekretarijatu za inostrane poslove Belešku o razgovoru Radovanovića i Birgija.

⁶⁴ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-5-c. Dokument nije pozdan. Koča Popović Brozu, 12. februara 1953. godine.

ji". Jovanović je najavio da će taj član u celini odbiti, i formulaciju o pristupanju novih članica, za koji kaže da je neprecizan. Naredni sastanak je zakazan za 21. februar.⁶⁵

Jovanović je 21. februara sa grčkim i turskim predstavnicima razmatrao jugoslovenski predlog projekta sporazuma. Najviše primedaba imao je Birgi, dok je Mostras podržavao Jovanovića. Mostras je bio protiv člana 5, zbog naglašene saradnje uopšte, a naročito kulturne. Predlagao je da se suzi na isključivo vojnu i malo na ekonomsku saradnju. Na kraju je taj član prihvaćen.⁶⁶ Istog dana popodne završeno je sastavljanje projekta. Prihvaćeno je vezivanje sporazuma za član 51. OUN, prihvaćena jugoslovenska formulacija o pristupanju novih država i svi jugoslovenski predlozi članova koji se tiču vojnih pitanja, s malim izmenama. Određeno je da grčka vlada prima pristupnice novih zemalja koje žele da pristupe. Jovanović kaže da je u sporazum ušlo sve što je bitno za Jugoslaviju i nema ničega što ne bi odgovaralo. Ipak, sve je ostalo otvoreno do dolaska Koče Popovića.⁶⁷

Koča Popović je iz Atine izvestio Josipa Broza da je 25. februara 1953. postignuta saglasnost oko teksta sporazuma, a da 27. februara kreću u Ankaru na potpisivanje sporazuma. Objasnio je Brozu da su postojale teškoće koje su izazvali Amerikanci i Britanci uticajem na Grke, ali su uspešno rešene.⁶⁸ Ugovor o prijateljstvu i saradnji između Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Kraljevine Grčke i Republike Turske zaključen je i potpisan 28. februara 1953. u Ankari. Ugovor su potpisali Koča Popović, Stefanos Stefanopoulos i Fuad Keprili.⁶⁹

Velika Britanija i SAD imale su razloga da od početka sa opreznošću prate pregovore o potpisivanju Balkanskog pakta. Amerikanci su se uvek zalagali da se postigne grčko-tursko-jugoslovenska odbrambena saradnja. Međutim, kada je trebalo potpisati zvanični dogovor, oni su savetovali Grke da ne žure sa potpisivanjem vojnog sporazuma. Takav sporazum bi mogao da dovede do pooštavanja jugoslovensko-italijanskih odnosa, na taj način što bi ojačao pozicije Jugoslavije na Balkanu. Velika Britanija je takođe s mnogo bojaznosti pratila jugoslovensko-grčke pregovore. U sporazumu koji bi proistekao iz tih pregovora britanski interesi ne bi bili dovoljno zagarantovani. Entoni Idn se prilikom posete Jugoslaviji složio da se razvija svestrana saradnja između Jugoslavije i Grč-

⁶⁵ A MIP, PA, f. 69, br. 42254, Jovanović Državnom Sekretarijatu za inostrane poslove, 19. februara 1953. godine.

⁶⁶ A MIP, PA, f. 69, br. 42316, Jovanović Državnom Sekretarijatu za inostrane poslove, 21. februara 1953. godine.

⁶⁷ A MIP, PA, f. 69, br. 42315, Jovanović Državnom Sekretarijatu za inostrane poslove, 21. februara 1953. godine.

⁶⁸ A MIP, PA, f. 69, br. 42512, Koča Popović Brozu, 25. februara 1953. godine.

⁶⁹ Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije, I-5-c, Balkanski savez, Ugovor o prijateljstvu i saradnji između Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Kraljevine Grčke i Republike Turske zaključen je i potpisan 28. februara 1953. u Ankari.

ke, jer su one balkanske zemlje i upućene su jedna na drugu. Kad je reč o saradnji sa Turskom, Idn nije imao pozitivno mišljenje. Smatrao je da je Turska više azijska zemlja, koja ne bi mogla da pomogne Jugoslaviji i Grčkoj, jer nije u stanju da odbrani ni svoje azijske granice. Zato je Idn bio protiv „nerealnih paktova, koji još više komplikuju i ovako tešku situaciju“.⁷⁰

327.51(497)“1953/1954“(082)

MEĐUNARODNI naučni skup „Balkanski pakt 1953/1954“ (2005 ; Beograd)

Zbornik radova „Balkanski pakt 1953/1954“ / [urednik Nemanja Milošević]. – [Beograd : Institut za strategijska istraživanja], 2007 (Beograd : Vojna štamparija). – 473 str.: fotografije ; 24 cm.

Tiraž 300. – Podaci o izdavaču i mestu izdanja uzeti iz predgovora. – Napomene i bibliografske beleške uz tekst. – Tekstovi radova na engleskom i srpskom jeziku. – „Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa „Balkanski pakt 1953/1954“ ...treći je i završni deo istoimenog projekta“ – predgovor.

1. „Balkanski pakt 1953/54“

a) BALKANSKI PAKT – 1953–1954 – Zbornici

b) BALKANSKI SAVEZI – 1953–1954 – Zbornici

Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa „Balkanski pakt 1953/54“ koji je održan 9. i 10. novembra 2005. godine u Beogradu treći je i završni deo istoimenog projekta. Zbornik obuhvata radove učesnika, vojnih istoričara, iz zemlje i inostranstva. Građa je raspoređena po sledećim tematskim celinama: Politički odnosi, Vojni segment Balkanskog pakta, Štampa o Balkanskom paktu i Arhiska građa o Balkanskom paktu. Organizator ovog skupa – Vojnoistorijski institut, sada je sastavni deo Instituta za strategijska istraživanja.

⁷⁰ AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 14. Mitros Brozu i Generalštabu, 4. februar 1953, Vojvodić, nakon razgovora sa Davosom, izveštava Broza i Generalštab da Grcima nisu predloženi mnogi američki stavovi o potpisivanju Balkanskog pakta. Davos je, pored dužnosti zamenika načelnika Generalštaba, bio i predstavnik grčke armije u NATO-u, AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 15, O stavovima Britanaca izveštava Mitros na osnovu razgovora sa Nikolasom, za koga kaže da ima dobre veze sa Englezima, Mitros Brozu i Generalštabu, 3. marta 1953; AVII, GŠ 10, k. 374, f. 1, red. br. 2, telegram br. 24.